

Mekke'de yaşadığı için de Mekki nisbesiyle anılmıştır. Bir müddet Medine'de oturduğu bilinmektedir. Çoğu Câbir b. Abdullah'tan olmak üzere Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Amr b. Âs gibi sahâbîlerden ve Saîd b. Cübeyr, Tâvûs b. Keysân, Atâ b. Ebû Rebâh gibi tâbiilerden hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de hocası Atâ b. Ebû Rebâh ile Zührî, A'meş, Evzâî, Süfyan es-Sevrî, Mâlik b. Enes ve Süfyan b. Uyeyne gibi meşhur muhaddisler rivayette bulunmuşlardır. Tâbiîn neslinin tanınmış âlimlerinden Atâ, kendisiyle birlikte Câbir b. Abdullah'tan hadis dinleyenler arasında Ebû'z-Zübeyr'in en güçlü hâfızaya sahip kişi olduğunu söylerdi. Atâ Câbir'in yanına bizzat gidemediği zamanlar bazı hadisleri sorup öğrenmek üzere onu gönderirdi. Ebû'z-Zübeyr 126 (743-44) yılında vefat etmiş olup bu tarih 128 (745-46) olarak da zikredilmektedir.

Ebû'z-Zübeyr'i çağdaşı Şu'be b. Haccâc bazı kusurları olduğunu ileri sürerek adâlet yönünden tenkit etmiş, Eyyûb es-Sahtiyânî'nin de onu adâlet bakımından eleştirdiği söylenmiştir. Ancak diğer muhaddisler, tenkit konusu olan hallerinin onu zayıf saymaya yetmeyeceğini belirtmişlerdir. Nitekim İbn Hibbân ile İbn Adî, Şu'be b. Haccâc'ı bu tenkidinde hak-sız görmüşler, sadece güvenilir kimse-lerden hadis almayı ilke edinen Mâlik b. Enes'in Ebû'z-Zübeyr'den hadis yazmasını, onunla görüşen diğer güvenilir muhaddislerin hepsinin kendisinden rivayette bulunmasını sika* sayılması için yeterli görmüşlerdir.

Ebû'z-Zübeyr'in kendilerinden hadis naklettiği Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Amr, Hz. Âişe ve özellikle Câbir b. Abdullah'ın bazı rivayetlerini doğrudan kendilerinden işitmeyip bir başka râvi vasıtasıyla naklettiği, aradaki vasıtayı kaldırarak hadisi doğrudan onlardan almış gibi gösterdiği (tedlîs) doğrudur. Hatta İbn Abbas'ı sadece bir defa gördüğü, Abdullah b. Amr ile hiç karşılaşmadığı, Hz. Âişe'den ise hiçbir hadis duymadığı ileri sürülmüştür. Bu durumda onlardan "an" (عن) sigasıyla yaptığı nakillerin bir kısmı müdelles sayılmıştır. Tedlîs yaparak rivayette bulunmayı zina etmek ve hadis konusunda yalan söylemekle eş tutan Şu'be'nin (bk. İbnü's-Salâh, s. 35) Ebû'z-Zübeyr'in bütün rivayetlerini reddederken bu hususu ön planda tuttuğu

anlaşılmaktadır. Ebû'z-Zübeyr'in delil olma niteliğini kaybeden rivayetlerinin önemli bir kısmı, Câbir b. Abdullah'tan tedlîs yapmak suretiyle naklettiği hadisler olup talebesi Leys b. Sa'd onun bu nevi rivayetlerini bizzat kendisine sorarak ayıklamış, bu sebeple Ebû'z-Zübeyr'in Leys yoluyla gelen bütün rivayetleri sahih kabul edilmiştir. Bu ölçüyü esas alan İbn Hazm, Ebû'z-Zübeyr tarafından doğrudan Câbir b. Abdullah'tan rivayet edilen, ancak Leys b. Sa'd yoluyla gelmeyen bir hadisi *Şaḥîḥ-i Müslim*'de yer aldığı halde sahih kabul etmediğini söylemiştir (*el-Muḥallâ*, VIII, 19).

Buhârî Ebû'z-Zübeyr'i güvenilir bulmamış, ancak başka bir râvi ile desteklenen bir rivayetini *el-Câmi'u's-Şaḥîḥ*'ine almıştır. Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtim ve Ebû Zür'a er-Râzî ise geniş hadis bilgisini takdir etmekle beraber onun için, bir râvinin güvenilirlik durumunu ikinci veya üçüncü derecede gösteren "lâ be'se bih" ifadesini kullanmışlardır. Ancak Ahmed b. Hanbel *el-Müsned*'ine Ebû'z-Zübeyr'in birçok rivayetini almakla kendisine güvendiğini de göstermiştir. Esasen muhaddislerin birçoğu Ebû'z-Zübeyr'in güvenilir olduğunu kabul etmiş, Atâ b. Ebû Rebâh, Süfyan b. Uyeyne, Yahyâ b. Maîn, Ali b. Medîni, Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce, Ya'kûb b. Şeybe, İbn Sa'd, İbn Adî ve İbn Hibbân onun hakkında müsbet görüş belirtmişlerdir. Zehebî, Ebû'z-Zübeyr'in hadislerini sadece Şu'be'nin reddettiğini söylemektedir; ancak az da olsa Şu'be'nin ondan hadis rivayet ettiği ileri sürülmüştür. Ebû'z-Zübeyr'in rivayetlerinden yirmi biri, çoğu *Şaḥîḥ-i Müslim*'de olmak üzere *Kütüb-i Sitte*'de yer almıştır.

Ebû'ş-Şeyh el-İsfahânî (ö. 369/979), Ebû'z-Zübeyr'in bazı hadislerini *Eḥâdîşü Ebi'z-Zübeyr'an ğayri Câbir* adıyla bir araya getirmiştir (Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye, Mecmua, nr. 53/3, vr. 19^a-26^b).

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed b. Hanbel, *el-İllet* (Koçyiğit), I, 16, 133, 219; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 481; Buhârî, *et-Târîḫu'l-kebir*, I, 221-222; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerḥ ve't-ta'dil*, VIII, 74-76; İbn Hibbân, *Meşâḥir*, s. 67; İbn Hazm, *el-Muḥallâ*, Kahire 1389/1965, VIII, 19; İbnü's-Salâh, *Muḥaddime*, Dimaşk 1392/1972, s. 35; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 126-127; a.mlf., *A'âmü'n-nübelâ*², V, 380-386; a.mlf., *Mizânü'l-i'tidâl*, IV, 37-40; İbn Hacer, *Teḫzîbü't-Teḫzîb*, IX, 440-443; a.mlf., *Hedyü's-sârî*, Beyrut 1301, s. 442; Sezgin, *GAS*, I, 86-87.

MEHMET ALİ SÖNMEZ

EBÜLFAZL MAHMUD EFENDİ MEDRESESİ

İstanbul'da XVII. yüzyılda
yapılan medrese.

1954'te yıktırılan medrese, eskiden şehrin Divanyolu olarak adlandırılan ana caddesi kenarında Şehzade Camii karşısında, günümüzde (1994) belediye sarayı olarak kullanılan binanın havuzu ve otoparkına girişinin olduğu yerde bulunuyordu.

Mehmed Süreyyâ'nın bildirdiğine göre medresenin kurucusu, 997'de (1588-89) doğan, İstanbul kadısı, Anadolu kazaskeri, Rumeli kazaskeri, Galata kadısı olduktan sonra reisülulemâ unvanını alan ve 1063'te (1653) vefat eden Ebülfazl Mahmud Efendi'dir. Ebülfazl, Osmanlı tarihinin büyük ailelerinden Karaçelebizâdeler'e mensup olduğuna göre Şeyhülislâm Abdülaziz Efendi'nin yakınıdır.

Medresede yapım tarihini veren bir kitâbe yoktu. Ayvansarayî, Mahmud Efendi'nin vefat ettiğinde Burmalı Mescid yakınında bulunan kendi dershanesine defnedildiğini bildirir (*Hadikatü'l-cevâmi'*, I, 65). Medresenin inşaatının bitirilip 1056 yılı Şevvalinde (Kasım 1646) öğretime açıldığı Şeyhî'den öğrenilmektedir (*Vekâyiu'l-fuzalâ*, vr. 429^b). Ebülfazl Mahmud Efendi Medresesi 1894 zelzelesinde oldukça zarar görmüş, Direklerarası caddesi tramvay hatlarına yer açmak için genişletilirken medresenin cadde kenarındaki kısmı dışında yer alan dükkânlar kaldırılmıştır. 1914 yılında kadro dışı olduğu belirtilen medresenin o sırada on bir hücrenin bulunduğu kaydedildiği gibi mevcut durumu da şu satırlarla ifade edilmekteydi: "Nisfından fazlası ve

Ebülfazl Mahmud Efendi Medresesi'ni, türbenin bulunduğu arka cepheden gösteren eski bir fotoğraf (Semavi Eyice fotoğraf arşivi)

cadde tarafı kâmil münhedim ve arkada birkaç oda ile bir dershanesi kalmış ise de mesdûd ve mâil-i inhidâm bir halde olduğundan iğretiye alınarak öylece muhafaza edildiği gibi müştemilât-ı sāiresinin ekser kısmı münhedim olduğu ve havlisi de bi't-tabî' daraldığı cihetle hâl-i hâziriyle talebe iskânı tehlikeli ve medrese esasen çarşı mahallinde bulunduğundan yeniden inşası da pek muvafık olmamak gerektir" (bk. Kütükoğlu, *İTED*, s. 80).

Aynı kaynakta belirtildiğine göre 1918'de yazılan bir başka notta ise medresenin harap halde bulunduğu ve bazı yoksul kişiler tarafından işgal edilmiş olduğu belirtilmektedir. Bazı eski fotoğraflar, bu medresenin cadde üzerindeki giriş cephesini ve içinde revaklarını gösterir. Resimlerin çekildiği sırada dükkânlar kalkmışsa da giriş cephesi kemerli kapısı ile henüz sağlam halde idi. Avlu fotoğrafında ise revakların sütunları ile ayakta olduğu görülür. 1930'dan sonraki yıllarda revakların bütün kubbe, kemer ve sütunları ortadan kalktığı gibi cadde üzerindeki gösterişli giriş ve duvar da yok olmuştu. Ebülfazl Mahmud Efendi Medresesi'nin ana caddedeki perişan hali gözleri rahatsız ettiğinden o sırada belediye tarafından istimlak edilmesi, hatta başka bir yere taşınması da teklif edilmiştir.

Yeni belediye sarayının medresenin yakınında inşası kararlaştırıldıktan son-

ra sarayın yükseleceği yerde olmamasına rağmen 1954 yılı yazında medrese tamamen yıktırılmış, yıkımın durdurulması yolundaki yayınlardan rahatsız olan ilgililer, yok ettikleri binanın enkazını da ancak iki yıl sonra 1956 Mayısında kaldırmışlardır.

Kare planlı olan medrese Bizans devrinden kalma bazı tonozların üzerine oturtulmuştu. Nitekim burada yapılan kazıda, 8-10 m. derinde bir Geç Roma sarayının mozaiklerle süslü döşemesi bulunmuştur. Medrese, muntazam işlenmiş kesme taş kaplama ile gösterişli bir görünüme sahipti. Bir iç avluyu, dört taraftan baklavali başlıklı mermer sütunlara dayanan sivri kemerli revaklar çeviriyordu. Bu kubbeli revakların gerisinde ise içten 3,10 × 3,10 m. ölçüsünde ocaklı hücreler sıralanıyordu. Bunlar kubbe yerine aynalı tonozlarla örtülmüştü. Hücreler avluya bakan pencerelerden ışık alıyordu. Medreselerde girişi daima çözümlenmesi bir mesele olan köşe hücreleri, burada diğerlerinden daha uzun (3,10 × 4,70 m.) dikdörtgen biçiminde yapılmak suretiyle giriş çözümlenmişti. Tam eksen üzerinde ortada olan mescid-dershane, üstü kubbe ile örtülü büyük kare bir mekândı. Kubbe geçişleri köşe trompları ile sağlanmıştı. Kasnaksız kubbenin başlangıcını mukarnaslı bir friz çemberi süslüyordu.

Medresenin bânisi Mahmud Efendi'nin türbesi dershanenin yan cephesine bitişik olarak sonradan yapılmıştı. Silindirik biçiminde basit bir taşın üstündeki kitâbesinde şu ibare vardı: "Hüve'l-bâkî / Sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât sâbikan Rumeli kâdîaskeri merhum ve mağfûrun leh Karaçelebizâde Ebülfazl Mahmud Efendi rûhiyçün el-Fâtiha / 1063". Medrese yıktırılırken sökülün bu mezar taşının Şehzade Camii haziresine taşındığı söylenmişse de bütün aramalara rağmen bulunamamıştır.

Bu türbenin yanına, bir cephesindeki iki sıra pencereden ışık alan bir mekân daha eklenmiş, daha sonra buna bir de hol ilâve edilmişti. Bu kısmın bir sıbyan mektebi olduğu anlaşılmaktadır. Esasen önünden geçen sokak da Mahmud Efendi Mektebi sokağı olarak adlandırılmıştı.

Ebülfazl Mahmud Efendi Medresesi'nin mescid-dershanesinin çok zengin biçimde bezenmiş olduğu bilhassa bina yıkılırken ortaya çıkmıştı. XIX. yüzyılda kubbeyi süsleyen malakârî tezyinatın üstü kalın bir siva ve badana tabakası

ile kaplanarak üzerine siyah ve gri renklerde kalem işi tezyinat yapılmıştı. Duvarların yukarı kısımları, trompların içleri ve kemerler beyaz, kırmızı, yeşil malakârî tekniğinde süslemelere sahipti. Bütün kubbenin iç yüzeyini kaplayan bu süsleme, klasik dönem Türk sanatında pek az yerde kullanıldığından nâdir ve değerli bir örnekti. Dershanenin yıkılan kapısının üst kemerinin de mermer üzerine altın yaldızla işlenmiş nakışları vardı.

Medresenin bütünü ihya edilmese bile en azından yalnız dershane kısmı korunarak restore edilebilir ve muhteşem malakârî nakışları ile yaşatılabilirdi. Bu medresenin tamamıyla ortadan kaldırılması gerek şehir tarihi gerekse Türk sanatı bakımından büyük bir kayıptır.

BİBLİYOGRAFYA :

- Şeyhî, *Vekâiyü'l-fuzalâ*, Süleymaniye Ktp., Beşir Ağa, nr. 479, vr. 429^b; Evliya Çelebi, *Se-yahatnâme*, I, 314; Ayvansarayî, *Hadîkatü'l-cevâmi'*, I, 65; *Sicill-i Osmânî*, IV, 390; Mimar Kemâleddin, "Yenicâmi Tâmiratı ve Ebü'l-Fazl Medresesine Dair", *TY*, III (1329), s. 186-191; Semavî Eyice, "Türk Sanatının Bir Eseri Tahrir Ediliyor", *Yeni Sabah*, İstanbul 2 Şubat 1954, s. 1, 7 (ayrıca *Dünya* gazetesi, 27 Şubat 1954); a.mlf., "İstanbul'un Kaybolan Bir Eski Eseri: Kazasker Ebu'l-Fazl Mahmud Efendi Medresesi", *TD*, X/14 (1959), s. 147-162; Mübahat S. Kütükoğlu, "1869'da Faal İstanbul Medreseleri", *TED*, VII-VIII (1977), s. 316, nr. 116; a.mlf., "Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi ve Kuruluşu Arefesinde İstanbul Medreseleri", *İTED*, VII/1-2 (1978), s. 80, nr. 63.

SEMAVİ EYİCE

EBÜLFAZL MEHMED EFENDİ

(ö. 982/1574)

Osmanlı defterdarı ve tarihçisi.

İdrîs-i Bitlîsî'nin oğludur. İlk eğitimini babasından aldı. Zamanın tanınmış âlimlerinden ders gördü. Bir süre Bursa Sultânîye Medresesi müderrisi Kâdî-i Bağdâdî'nin müdîliğini yaptı. Daha sonra Semendire, Rudnik, Yenişehir ve Tırhala, ardından Manisa ve Trablusşam kadılıklarında bulundu. Bu sırada Trablusşam, Hama, Humus ve Karaman'ın tahririni yaptı. Bu hizmetleri padişah tarafından beğenildi ve Anadolu defterdarlığına getirildi (Atâî, s. 188). Uzun müddet bu görevde bulunan ve bu sebeple "Defteri" nisbesiyle de anılan Mehmed Efendi bir süre mâzul kaldı, fakat 974 (1566-67) yılında başdefterdarlığa tayin edildi. Yaklaşık üç yıl hizmetten sonra devrin padişahına yaptığı bir itirazdan dolayı tek-

Ebülfazl Mahmud Efendi Medresesi'nin restitüsyon planı (Eyice, *TD*, sy. 14 [1959], s. 159)

